

Н. В. Дацій, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління Поліського національного університету

Л. В. Бойчук, магістр спеціальності «Публічне управління та адміністрування» кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління Поліського національного університету

Ю. О. Кравченко, магістр спеціальності «Публічне управління та адміністрування» кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління Поліського національного університету

ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті встановлено, що категорія «соціально-економічний розвиток» є складним поняттям, зміст якого розширюється за ступенем становлення рівня життя населення. Гранічно широкою формою та іманентною характеристикою процесу економічного розвитку виступає особливим чином організований економічний рух, єдиним реальним змістом якого є процес економічних змін. У найзагальнішому плані будь-яка зміна – це процес руху та взаємодії предметів та явищ. На відміну від поняття «соціальний розвиток» воно фіксує всі рухи, що відбуваються в економічній системі, і в цьому аспекті ширше за обсягом.

Визначено, що на межі XX ст. та XXI ст. становлення взаємозалежного у своїх частинах цілісного соціуму як стійкої спільності різко прискорилось і почало набувати планетарних масштабів. У науковій та суспільно-політичній літературі цей процес отримав назву глобалізації, онтологічні коріння якої сягають фундаментальних змін матеріальних основ суспільного буття. Науково-технічний прогрес, з одного боку, різко посилив виробничий, технологічний, військово-технічний потенціал людства, а з іншого боку, змусив подумати про глобальні проблеми та загрози.

Доведено, що поза рамками традиційного аналізу залишаються такі важливі аспекти проблеми, як затребуваність точного визначення місця та ролі економічного та соціального розвитку в ринковій системі національної економіки; розроблення напрямів удосконалення управління економічним та соціальним розвитком; розроблення механізму реалізації наявного соціального потенціалу та оцінювання його впливу на економічний розвиток конкретного регіону в умовах децентралізації та розвитку місцевого самоврядування. Еволюція теорії регіону відбиває підвищення ролі «нематеріальних» цілей та чинників економічного розвитку. Поняття «економічний та соціальний розвиток» зачіпає весь простір економічних систем загалом.

Встановлено, що уявлення про місцеве самоврядування як суспільно-політичний феномен пов'язані із загальною ідеєю управління на локальному рівні, цивілізаційним, формаційним підходами, категорією природних прав людини, концепцією муніципального соціалізму (зародилася в Англії в середині XIX ст.), поглядами представників інших напрямів наукової думки. Відмінність між національними системами місцевого самоврядування зазвичай прийнято виокремлювати за такими критеріями: рівень незалежності муніципалітетів під час надання ними громадських послуг жителям; ступінь фіскальної автономії місцевого самоврядування; статус у межах державної системи управління, тобто самостійність локальної влади або їх включення до системи органів держави; ступінь деталізації компетенції державою; можливості та форми державного контролю діяльності муніципалітетів.

Ключові слова: європейська інтеграція, концепція, місцеве самоврядування, соціально-економічний розвиток, території.

N. V. Datsii, L. V. Boichuk, Yu. O. Kravchenko. Basic concepts of socio-economic development of territories in the context of development of local government in the conditions of European integration

It was established that the category of “social and economic development” is a complex concept, the content of which expands as the population’s standard of living develops. The extremely broad form and immanent characteristic of the process of economic

development is a specially organized economic movement, the only real content of which is the process of economic changes. In the most general plan, any change is a process of movement and interaction of objects and phenomena. Unlike the concept of "social development", it captures all the movements that take place in the economic system, and in this regard, it is wider in scope.

It was determined that at the turn of the 20th and 21st centuries. The formation of an integral society interdependent in its parts as a stable community accelerated sharply and began to take on a planetary scale. In the scientific and socio-political literature, this process was called globalization, the ontological roots of which go back to fundamental changes in the material foundations of social existence. Scientific and technical progress, on the one hand, has dramatically increased the production, technological, military-technical potential of mankind, and on the other hand, it has forced us to think about global problems and threats.

It has been proven that such important aspects of the problem as the need to accurately determine the place and role of economic and social development in the market system of the national economy remain outside the framework of traditional analysis; development of directions for improving the management of economic and social development; development of a mechanism for realizing the existing social potential and assessment of its impact on the economic development of a specific region in the conditions of decentralization and development of local self-government. The evolution of the theory of the region reflects the increasing role of "intangible" goals and factors of economic development.

The concept of "economic and social development" affects the entire space of economic systems as a whole. It has been established that the idea of local self-government as a socio-political phenomenon is connected with the general idea of management at the local level, civilizational, formational approaches, the category of natural human rights, the concept of municipal socialism (originated in England in the middle of the 19th century), views of representatives of other directions scientific thought. The difference between national systems of local self-government is usually distinguished by the following criteria: the level of independence of municipalities during their provision of public services to residents; the degree of fiscal autonomy of local self-government; status within the state management system – independence of local authorities or their inclusion in the system of state bodies; degree of detailing of competence by the state; possibilities and forms of state control of the activities of municipalities.

Key words: European integration, concept, local self-government, socio-economic development, territories.

Постановка проблеми. Категорія «соціально-економічний розвиток» є складним поняттям, зміст якого розширюється за ступенем становлення рівня життя населення. Цю категорію нерідко змішують з іншими категоріями, близькими за змістом. Соціально-економічний розвиток – категорія, що описує процес переходу від одного стану якісної визначеності економічної системи певного рівня організації до іншої, більш повної економічної якості, тобто до іншої економічної системи, що має нову міру, нову кількісну та якісну єдність.

Гранично широкою формою та іманентною характеристикою процесу економічного розвитку виступає особливим чином організований економічний рух, єдиним реальним змістом якого є процес економічних змін. У найзагальнішому плані будь-яка зміна – це процес руху та взаємодії предметів та явищ. На відміну від поняття «соціальний розвиток» воно фіксує всі рухи, що відбуваються в економічній системі, і в цьому аспекті ширше за обсягом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтування сутності соціального та економічного розвитку території із сучасних позицій є важливою ланкою в осмисленні всієї сукупності процесу економічних і соціальних змін та може слугувати ефективним механізмом у вирішенні практичних завдань регіону в його поступовому прогресивному розвитку.

З цих позицій можна виділити кілька широких груп джерел. Перша група поєднує праці тих мислителів, чий геній відкрив можливості розвитку всієї системи знання. Цінність цих робіт полягає в тому, що ними розкрито підхід до дослідження навколишнього світу з позицій безперервного процесу змін. Йдеться про античних філософів І. Канте, І.Г. Фіхте, Ф. Шеллінга та Г. Гегеля. У межах можливостей свого історичного часу сформульовано принципи та механізми опису процесу соціального та економічного розвитку. До другої групи можна віднести праці, предметом яких є гранично можливий дискурс вивчення процесу розвитку. Це праці М. Вебера, А.Дж. Тойнбі, К. Ясперса, Дж. Коллінґвуда, О. Шпенглера.

Поза рамками традиційного аналізу залишаються такі важливі аспекти проблеми, як систематизація та узагальнення теоретичних положень у галузі соціального та економічного розвитку; системна можливість реалізації наявного соціального та економічного потенціалу; технології формування рівня життя населення території.

Мета статті полягає у розкритті та обґрунтуванні основних концепцій соціально-економічного та розвитку території в контексті розвитку місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Ознаки розвитку – це початок і кінець змін у часі, певність розвитку (загальний зв'язок з якістю), наявність змін у рамках цієї якості. Розвиток постає як спосіб існування конкретного, тобто деякого цілісного, обмеженого у часі та просторі об'єкта. Відомо, що виникнення нового пов'язано зі взаємодіями частин і цілого. Матеріальний об'єкт не виникає «з нічого». Виникнення матеріального об'єкта – це з'єднання деяких наявних елементів у систему. Виникнення системи приводить до того, що в ній з'являється нове, те, чого немає в жодному з елементів і що не може бути представлено як адитива сума властивостей її елементів. Особливості виникнення нового пов'язані з цілісністю, системним характером реальних об'єктів, що робить актуальним питання про співвідношення якості та властивості. Новими в рамках цілісного об'єкта можуть виступати властивості цілого, що виникають.

Таким чином, системні уявлення про об'єкти дають можливість розглядати виникнення нового в рамках одного складного об'єкта, що розвивається, отже, не тільки пов'язувати нове з появою деякої іншої якості, але й виявляти його значимість як прогресивної або регресивної ознаки. Системні уявлення дають можливість деталізувати механізми виникнення нового. Особливості виникнення нового та його суперечливість знаходять своє відображення в тому, що розвиток представляється, з одного боку, як якісний перехід від одного стану до іншого, з іншого боку, як зміна в рамках деяких заданих відносин. Саме з тим, що розвиток розглядається в рамках заданої певної системи, що рівносильне завданню деякої конкретної якості, пов'язана ідея спрямованості розвитку як синоніма зміни.

На межі XX ст. та XXI ст. становлення взаємозалежного у своїх частинах цілісного соціуму як стійкої спільності різко прискорилося і почало набувати планетарних масштабів. У науковій та суспільно-політичній літературі цей процес отримав назву глобалізації, онтологічні коріння якої сягають фундаментальних змін матеріальних основ суспільного буття. Науково-технічний прогрес, з одного боку, різко посилив виробничий, технологічний, військово-технічний потенціал людства, а з іншого боку, змусив подумати про глобальні проблеми та загрози.

Історія формування концепції сталого розвитку бере свій початок із червня 1972 р., коли відбулася Стокгольмська конференція ООН з довкілля, де було відзначено зв'язок економічного та соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища [1]. Потім вона була висунута в доповіді Римському клубу колективом учених під керівництвом Я. Тінбергена «Перегляд міжнародного порядку» (1980), коли вчені дійшли висновку про необхідність нової стратегії суспільного розвитку, в основі якої під час розрахунку ефективності економічного зростання лежатиме облік найважливіших соціальних наслідків (зайнятість, стан довкілля тощо) [2, с. 419–420].

Велике поширення термін «стійкий розвиток» набув після публікації доповіді «Наше спільне майбутнє», підготовленої у 1987 році згаданою Міжнародною комісією ООН з навколишнього середовища та розвитку [3]. Це поняття було введено для вивчення взаємовідносин людини, суспільства й природи та визначає стійкий розвиток як «такий розвиток, за якого задовольняються потреби теперішнього часу, але не ставиться під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольнити свої потреби» [3].

Ключовим форумом, який узгодив концепцію сталого розвитку та сформував світову стратегію з досягнення сталого розвитку, стала Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. [3]. Світова спільнота в особі представників 179 держав на конференції дійшла висновку про те, що характер економічного розвитку людства має бути змінений, інакше на нього чекає загибель. Для того щоб життя й соціальні форми її організації на нашій планеті не деградували, необхідно здійснити програму спільних дій на користь постійного, стійкого, не схильного до різних коливань розвитку, яка отримала назву «Порядок денний на XXI століття» [3].

У 2002 р. в Йоганнесбурзі (ПАР) відбулася Всесвітня зустріч на найвищому рівні зі сталого розвитку, де аналізувалися результати та підбивалися підсумки, досягнуті за останні 10 років у здійсненні Порядку денного на XXI століття. Як зазначив Кофі Аннан, «ми все ще не змогли повністю інтегрувати економічні, суспільні та природоохоронні основи розвитку та не створили достатній відрив від практики нестійкого розвитку, що й призвело до поточних труднощів». Усе це спонукало позначити найважливіші компоненти стійкого розвитку [2, с. 246], якими стали підтримка стійкості екосистем, досягнення балансу між природним і штучним (людським) середовищем; економічний розвиток; соціальний розвиток.

У 2015 р. у Нью-Йорку (США) відбувся Саміт зі сталого розвитку. Основними темами для обговорення стали Порядок денний «Період після 2015 року» і документ «Цілі сталого розвитку». Основними елементами для Порядку денного стали гідність, люди, процвітання, планета, справедливість і партнерство. Було визначено п'ять рушійних елементів, таких як універсальність, інтеграція, права людини, рівність та розвиток. Новий Порядок денний передбачає до 2030 р. викоринити злиденність і повсюдно сприяти економічному процвітання, соціальному розвитку, охороні довкілля [3].

Поза рамками традиційного аналізу залишаються такі важливі аспекти проблеми, як затребуваність точного визначення місця та ролі економічного та соціального розвитку в ринковій системі національної економіки; розроблення напрямів удосконалення управління економічним та соціальним розвитком; розроблення механізму реалізації наявного соціального потенціалу та оцінювання його впливу на економічний розвиток конкретного регіону в умовах децентралізації та розвитку місцевого самоврядування. Еволюція теорії регіону відбиває підвищення ролі «нематеріальних» цілей та чинників економічного розвитку. Поняття «соціальний та економічний розвиток» зачіпає весь простір економічних систем загалом.

Отже, для отримання адекватної наукової картини змін, що відбуваються в економіці, необхідно враховувати різні сторони суспільного буття і всі фактори економічного й соціального розвитку (культурні, політичні, економічні та релігійні). Таким чином, надалі йтиметься про соціально-економічні зміни як продукт взаємодії основних сфер економіки.

У рамках еволюційної технології застосовано такий еволюційний ряд: функціонування – економічний та соціальний розвиток – сприятливий (позитивний) імідж території – рівень життя населення. Еволюція економічного розвитку має свої відмінні риси, оскільки не може відволіктися від свідомої діяльності людей, що становить

суб'єктивну сторону історичного процесу. Таким чином, можна говорити про якісну відмінність еволюційного розвитку, прогнозування якого (управління яким) є цілком можливим. Суб'єктивний чинник – це свідомо, цілеспрямована діяльність різних груп та спільностей, окремих особистостей, спрямована на зміну чи збереження об'єктивних умов і тенденцій економічного розвитку. Взаємодія об'єктивного та суб'єктивного факторів економічного та соціального розвитку означає, що населення обмежене рамками певних історичних об'єктивних умов. Чим повніше враховуються ці умови щодо цілей і завдань діяльності, тим успішніше здійснюються наміри людей.

У сучасних дослідженнях новим загальнонауковим напрямом, який отримав у сучасній науці статус універсальної теорії самоорганізації, ядром постнекласичної наукової картини світу з новою онтологією та методологічним інструментарієм стає синергетика. Синергетика вивчає закони спонтанного самоформування відкритих систем різної природи, закони народження порядку в умовах нерівноважності та нелінійності, а також закони щодо сталого існування та розпаду цих систем. Синергетика розглядає виникнення нових якостей, процеси структурогенезу, виникнення систем як цілісних утворень із хаосу розрізнених елементів та варіантів вибору можливих структур та напрямів розвитку. Специфіка процесів самоорганізації у суспільстві полягає в тому, що на онтологічному рівні вона проявляється у формі диференціації та інтеграції соціальних інститутів; на гносеологічному – у формі диференціації та інтеграції знань (і методів синтезу та аналізу, індукції та дедукції); на аксіологічному – у вигляді диференціації та інтеграції соціальних цінностей, ідеалів.

У межах конкретної шкали будь-якого окремо взятого соціуму зазначені процеси виявляються досить рельєфно щодо осі змін у суспільстві. Під час їх розгляду на рівні структурної організації людських спільнот (хоч би як вони називалися: формація, культура або цивілізація) провідним виступає вже інший тренд – окремий випадок, що складається із соціальних циклів, які послідовно реалізують свої можливості, і стає постійним фазовим переходом із коливаннями різної амплітуди впливу на локальні сторони суспільної життєдіяльності. У природничих науках подібне явище отримало найменування фазового переходу, в теорії соціальної трансформації – перехідного періоду, в синергетиці – точки біфуркації.

Розроблення та застосування методології – творчий процес, бо економічна та соціальна дійсність мінлива і нескінченно різноманітна. Проникнути в неї не означає підвести факти під готову й наперед задану схему. Методологія – це джерело готових відповідей і рішень, засіб їх пошуку. Умовою збереження дієвості методології є її нерозривна єдність із самим процесом пізнання, коли її зміна та розвиток здійснюються на основі асиміляції та теоретичного освоєння того нового, що дає реальний історичний процес розвитку територій. Саме тому головне завдання методології полягає в тому, щоб цілісно й багатосторонньо розвивати соціальне пізнання.

Це можливо, якщо збагачувати зміст із використанням різних способів і засобів, опановуючи самим процесом пізнання на основі суспільно-історичної практики, що розвивається.

Уявлення про місцеве самоврядування як суспільно-політичний феномен пов'язані із загальною ідеєю управління на локальному рівні, цивілізаційним, формаційним підходами, категорією природних прав людини, концепцією муніципального соціалізму (зародилася в Англії в середині XIX ст.), поглядами представників інших напрямів наукової думки.

Історично сформувалися п'ять таких базових теорій місцевого самоврядування: теорія вільної громади; господарська чи громадська теорія; державна теорія; політичні теорії; теорія соціального обслуговування [4, с. 4].

Цілісну концепцію самоврядних громад одним із перших сформулював А. Токвіль. Центральну ідею його концепції складає теза про те, що первинним джерелом влади в кожній країні є не держава, а громадяни, які довільно консолідується в громади та самостійно керують особистими справами. Уряд виступає як стримуюча інстанція, до послуг якої доцільно звертатися лише в тих ситуаціях, коли приватна ініціатива представників громади не в змозі вирішити нагальні проблеми. «Суспільні інститути відіграють задля встановлення незалежності таку ж роль, як і початкові школи науки; вони відкривають народу шлях свободи і вчать його користуватися цією свободою, насолоджуватися її мирним характером. Без громадських інституцій нація може сформувати вільний уряд, проте справжнього духу свобод вона так і не набуде» [5]. А. Токвіль органічно поєднує формування вільного суспільства з реформуванням інституту місцевого самоврядування.

Звідси випливає, що поняття самоврядування як феномена передбачає такі принципи: сепарація справ на приватні та передані громаді державою; обирання органів місцевого самоврядування членами громади; управління справами громад, відмінними природою від державних; органи місцевого самоврядування об'єднані, самостійні, самодостатні; повноваження державних органів влади не поширюються на компетенцію громади, водночас органи повинні здійснювати нагляд за діяльністю представників громади.

Критика теорії вільної громади полягала у факті загального визнання делегування самоврядування громадам із боку держави. Території муніципалітетів входять до складу державних земель, як і населення. Нарешті, якщо факт офіційного визнання територіальних громад державою певні історичні проміжки ще міг свідчити на користь їх самостійності, то утворення асоціації громад є виключно державною прерогативою.

Сучасні політичні теорії побудовані на аналізі та синтезі розглянутих теорій, вони визначають місцеве самоврядування як порівняно децентралізовану форму державного управління на локальному рівні. Наприклад,

у Данії муніципалітети не є безконтрольною «державою в державі», але виступають як місцеві політичні одиниці зі значним ступенем автономії, включені до загальної державної системи. Слід зазначити, що скандинавські країни характеризуються більш високим ступенем автономії місцевого самоврядування, ніж південні країни Європи.

Наявний двоїстий характер муніципальної діяльності (з одного боку, автономія, з іншого боку, самостійність у здійсненні повноважень на місцях під час виконання загальнодержавних функцій на місцевому рівні) отримав концептуальне оформлення в теорії муніципального дуалізму управління. Відповідно до неї, муніципальні органи виходять за рамки місцевих інтересів під час здійснення управлінських функцій, отже, функціонують як інструмент державної адміністрації.

Теорія соціального обслуговування базується на принципі здійснення владою муніципалітетів лише одним із основних завдань, а саме пропозиції послуг населенню та організації його обслуговування. Добробут жителів комуни ця теорія вважає головним завданням муніципальної діяльності. Разом із названими теоріями існують інші концепції, що розглядають можливість еволюції місцевого самоврядування як одного з можливих шляхів трансформації сучасного суспільства у розвинене демократичне.

Формаційна концепція місцевого самоврядування з детермінуванням спрямованості супутніх продуктивних сил та виробничих відносин була сформульована М. Вебером, що займався питанням генези міст як стрижневих територіальних компонентів самоврядування. За його твердженням, місто представляється у вигляді складних процесів, що перехрещуються, а саме соціальних, економічних, військово-політичних, а також у вигляді комплексу явищ, у якому переплітаються ті сили розвитку, що його сконструювали, викликали до життя [6]. Передача функцій управління представниками почесних родів ширшій категорії громадян, а від неї до функціонерів демосу особливо яскраво проявляється у різних епохах, формаціях.

Австрійський економіст Й. Шумпетер підходить до проблеми місцевого самоврядування з іншої позиції, ставлячи в основу пануючу економічну модель капіталізму або соціалізму. Однак він також доходить подібних висновків, проводячи паралель між проблемами міст та виробничих підприємств. На його думку, «місцевий патріотизм може бути найважливішим «двигуном демократичного процесу»» [7].

Сенс локалістської концепції А. Токвіля полягає у розподілі влади та залученні якнайбільшої кількості громадян до вирішення питань місцевого значення, що сприяє демократизації суспільства [5]. Місцеве самоврядування – це найважливіший демократичний інститут. Особливий інтерес має узагальнення та поширення досвіду, накопиченого муніципальною владою, разом із використанням експериментів, нововведень. Локальний рівень управління дає змогу забезпечувати оптимальний баланс ресурсів та потреб суспільства.

Водночас соціально-класова теорія Л.І. Рейснера також наголошує на економіко-соціальному розвитку міського суспільства. На його думку, різноманітність форм організації та функціонування міста, прогресивне зростання у його межах поділу праці, соціально-класових конфліктів між населенням та політичною елітою, олігархами та жебраками не повинні підривати економічної основи існування та розвитку міста [8].

Незважаючи на те, що Європейська хартія місцевого самоврядування була прийнята в Страсбурзі на Конгресі місцевої та регіональної влади Ради Європи ще 15 жовтня 1985 р., вже тоді існувала низка протиріч між моделями, які використовуються європейськими країнами у сфері регулювання суспільно-державних відносин. Відмінність між національними системами місцевого самоврядування зазвичай прийнято виокремлювати за такими критеріями: рівень незалежності муніципалітетів під час надання ними громадських послуг жителям; ступінь фіскальної автономії місцевого самоврядування; статус у межах державної системи управління – самостійність місцевої влади або їх включення до системи органів держави; ступінь деталізації компетенції державою; можливості та форми державного контролю діяльності муніципалітетів. З огляду на вимір цих критеріїв на практиці застосовуються три основні типи місцевого самоврядування, такі як англосаксонський, континентально-європейський та змішаний залежно від ментальності громадян і географічного положення країн.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Необхідно розуміти методологію як засоби розроблення нових теорій. Одним із суттєвих недоліків методології економічного та соціального розвитку та рівня життя є «полегшене» ставлення до відбору методологічного знання на тому чи іншому рівні. Водночас розроблено технологічний інструмент аналізу, оформлений у вигляді змістовно-функціональної концепції методологічного знання, який слід застосовувати.

Технологія пізнання економічного розвитку повинна здійснюватися за допомогою аналізу на гносеологічному, світоглядному, логіко-гносеологічному, науково-змістовному та науково-методичному рівнях, на яких здійснюється виділення інваріантів наукового знання та його варіативних структурних економічних елементів.

Синергетико-гомеостатичний підхід – необхідний елемент «єдиної методології та розвитку», що гармонійно поєднує природниче й гуманітарне знання та виражає гносеологічну межу розвитку принципу додатковості. Гомеостатика і синергетика – дві сторони єдиного синергетико-гомеостатичного підходу, оскільки об'єкт гомеостатики – це керований заданий порядок системи, кінцева якісно незмінна динамічна сталість, механізми збереження та стійкості, а об'єкт синергетики – системне втілення взаємопереходу порядку і хаосу, що розглядається в різних варіаціях зовнішніх та внутрішніх умов, механізми мінливості та становлення.

Список використаних джерел:

1. Конференція ООН з проблем середовища, оточуючого людину, 1972 року. URL: https://www.wiki.uk-ua.nina.az/Конференція_ООН_з_проблем_середовища,_оточуючого_людину,_1972_року.html.
2. Борисов Е.Ф. Хрестоматія з економічної теорії. Київ : МАУП, 2000. 536 с.
3. Сталий розвиток для України. *Історія. Етапи виникнення та становлення концепції збалансованого розвитку*. URL: <https://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/istoriya>.
4. Утвенко В.В. Теорія та історія місцевого самоврядування : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Персонал», 2017. 234 с.
5. Токвиль А. Демократія в Америці. Москва, 1992. С. 65.
6. Вебер М. Город. Избранное. Образ общества. Москва, 1994. С. 254.
7. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. Москва, 1995. С. 338.
8. Рейснер Л.И. Цивілізація і способ обшченія. Москва, 1993. С. 563.

References:

1. *Konferentsiya OON z problem seredovishcha, otchuyuchoho lyudynu, 1972 roku* [The UN Conference on the Problems of the Environment Surrounding Man, 1972], official site. URL: https://www.wiki.uk-ua.nina.az/Конференція_ООН_з_проблем_середовища,_оточуючого_людину,_1972_року.html [in Ukrainian].
2. Borysov E.F. (2000), *Khrestomatiya z ekonomichnoyi teorii* [Textbook of economic theory], MAUP, Kyiv, 536 p. [in Ukrainian].
3. *Stalyy rozvytok dlya Ukrayiny* [Sustainable development for Ukraine], official site. URL: <https://sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/istoriya> [in Ukrainian].
4. Utvenko V.V. (2017), *Teoriya ta istoriya mistsevoho samovryaduvannya* [Theory and history of local self-government: teaching. manual], Vyd. dim "Personal", Kyiv, 234 p. [in Ukrainian].
5. Tokvil' A. (1992), *Demokratiya v Amerike* [Democracy in America], Moscow, p. 65 [in Russian].
6. Veber M. (1994), *Gorod. Izbrannoye. Obraz obshchestva* [City. Favorites. The image of society], Moscow, p. 254 [in Russian].
7. Shumpeter Y. (1995), *Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [Capitalism, socialism and democracy], Moscow, p. 338 [in Russian].
8. Reysner L.I. *Tsivilizatsiya i sposob obshcheniya* [Civilization and the way of communication], Moscow, p. 563 [in Russian].